

**ПОРОДИЧНО ГАЗДИНСТВО
У ПОГРАНИЧЈУ**

Библиотека ПОГРАНИЧЈЕ, књига пета
Оснивач Драгољуб Б. Ђорђевић

**ПОРОДИЧНО ГАЗДИНСТВО У ПОГРАНИЧЈУ
ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ**
ЗБОРНИК РАДОВА ВОДЕЋЕГ НАЦИОНАЛНОГ ЗНАЧАЈА

Приређивачи

Драгољуб Б. Ђорђевић
Милован Вуковић

Издавачи

Прометеј, Нови Сад
Универзитет у Нишу – Машински факултет

За издавача

Зоран Колунџија
Властимир Николић

Рецензенти

Ђура Стевановић
Дејан Ризнић

Компјутерска опрема и прелом

Прометеј, Нови Сад

Штампа

Прометеј, Нови Сад

Тираж

300

ISBN 978-56-515-0899-1 (Прометеј, Нови Сад)
ISBN 978-56-6055-047-9 (Машински факултет, Ниш)

ПОРОДИЧНО ГАЗДИНСТВО У ПОГРАНИЧЈУ ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

приредили
ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ
МИЛОВАН ВУКОВИЋ

ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад

Машински факултет у Нишу

2014

Зборник водећег националног значаја припремљен је у оквиру пројекта 179013

ОДРЖИВОСТ ИДЕНТИТЕТА СРБА И НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У
ПОГРАНИЧНИМ ОПШТИНАМА ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га
Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	vii-xii
Ђура Стевановић	
1 ЗЛАТАНОВИЋИ: ЦАКАНОВАЧКО ГАЗДИНСТВО ЗА УГЛЕД (ПРЕШЕВО)	1
Драгољуб Б. Ђорђевић	
2 КОЗАРСТВО КАО ПРИМАМЉИВ ВИД ПРОИЗВОДЊЕ (БУЈАНОВАЦ)	23
Милан Тасић и Јован Живковић	
3 КВАЛИТЕТ И ТРАДИЦИЈА У ОБЛАСТИ БИЉНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И ВОЂАРСТВА У РАДОВНИЦИ (ТРГОВИШТЕ)	33
Данијела Здравковић и Видоје Стефановић	
4 ДИВЉЕ ИМАЊЕ У ПЛАНИНСКОМ МЕСТУ: АТОВИ ИЗ ДОЊЕ ЉУБАТЕ (БОСИЛЕГРАД)	55
Зоран Јовановић	
5 УЗГАЈАЊЕ ЦРНЕ РИБИЗЛЕ У МАСУРИЦИ (СУРДУЛИЦА): НОВА ПЕРСПЕКТИВА	69
Драган Годоровић и Душан Стаменковић	
6 ИЗМЕЂУ ВЕДРЕ ПРОШЛОСТИ И НЕИЗВЕСНЕ БУДУЋНОСТИ: ПОРОДИЧНО ГАЗДИНСТВО ИЗ ПРЕСЛАПА (ЦРНА ТРАВА)	87
Сузана Марковић Крстић и Александра Костић	
7 ПОРОДИЧНО ГАЗДИНСТВО СТОЈАДИНОВИЋ ИЗ АЛЕКСАНДРОВЦА (БАБУШНИЦА)	111
Марија Цветковић и Данијела Гавриловић	
8 ПРОМЕНЕ ПОРОДИЧНИХ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ГАЗДИНСТАВА У ПОГРАНИЧЈУ: ПРИМЕР НАСЕЉА ЖЕЉУША У ОПШТИНИ ДИМИТРОВГРАД	135
Наташа Голубовић и Јасмина Петровић	
9 СТОЧАРСКО ГАЗДИНСТВО „ЂИРИЋ“ ИЗ КРУПЦА (ПИРОТ)	157
Драган Годоровић и Драгољуб Б. Ђорђевић	

12	ВАШАР ЈЕ БИО У ВЛАСИНА РИДУ (СУРДУЛИЦА)	279
	Драгољуб Б. Ђорђевић и Владан Петровић	
13	САБОР ИЗНАД ГРАНИЧНЕ ЛИНИЈЕ (БОСИЛЕГРАД)	299
	Зоран Јовановић	
14	ВАШАР ИЛИ КУЛТУРНО ЛЕТО У ДОЊЕМ КОЗЈЕМ ДОЛУ (ТРГОВИШТЕ)	313
	Данијела Здравковић и Видоје Стефановић	
15	ВАШАР У ПРОХОРУ ПЧИЊСКОМ КАО СИМБОЛ ПРОШЛИХ ВРЕМЕНА (БУЈАНОВАЦ)	337
	Јован Живковић и Милан Тасић	
	Протокол	351
	Индекс имена	355
	ФОТО-АЛБУМ	357
	О приређивачима	373
	О писцима	375

ЗАХВАЉУЈЕМО НА ФИНАНСИЈСКОЈ ПОМОЋИ МИНИСТАРСТВУ
ПРОСВЕТЕ, НАУКЕ И ТЕХНОЛОШКОГ РАЗВОЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Ђура Стевановић
Универзитет у Београду – Пољопривредни факултет

**ПРЕДГОВОР:
ПОРОДИЧНА ПОЉОПРИВРЕДНА ГАЗДИНСТВА**

Пољопривредна производња постаје све више породична, док породица постаје све мање пољопривредна.

Филип Лекомб

Развој породичног пољопривредног газдинства зависио је од друштвено-економских прилика и односа који су владали у појединачним крајевима. Како су ти услови били различити по рејонима, то су и данашња подручја Републике Србије јако хетерогена у погледу нивоа развијености сељачког газдинства.

Изразита регионална особеност сељачког газдинства узрокована је и природним условима. Брежуљкаст предео даје могућности за најпотпуније испољавање типичног сваштарског, самодовољног сељачког газдинства. Таква газдинства укључују ратарске културе, воћарство и виноградарство, повртарство, а поред тога и различите врсте сточарења и прерађивачке делатности са домаћом радиности. Има природних услова који утичу на извесну специјализацију житарица и индустријског биља у равничарским подручјима, виноградарство и воћарство у неким житним крајевима, сточарство у брдским пределима, повртарску и млекарску производњу у приградским подручјима.

У Србији има око 628.000 породичних газдинстава. Она поседују већи део земљишних површина.

На основу запошљавања ван газдинства, конституишу се три групе газдинстава: газдинства пољопривредних домаћинстава, мешовита газдинства и газдинства непољопривредних домаћинстава.

Значај породичне пољопривредне производње произилази из чињенице да у нас ова газдинства држе око три милиона хектара обрадивог земљишта.

И поред видног агротехничког напретка, просечни приноси који се остварују у индивидуалном сектору заостају за достигнућима пољопривредних добара. Заостајање приноса показује да постоје велике резерве у коришћењу потенцијала индивидуалног сектора и да

постоје значајне разлике у погледу степена осавремењавања производње индивидуалних газдинстава у појединим рејонима, а нарочито је велико заостајање у брдско-планинском подручју.

Добро су познати подаци о опремљености наше пољопривреде педесетих година прошлог века. Главне производне силе у пољопривреди биле су: човек, коњ и плуг. Од тада се ситуација битно изменила, па је на њихово место у сељачко газдинство ступила машина (трактор, мотокултиватор, комбајн и др.). Трактор је дао главни допринос развоју пољопривредне производње на поседима земљорадника, као и обављању свих других послова око газдинства и ван пољопривреде.

Порасла је потреба за оним средствима за производњу која се најлакше уклапају у систем производње индивидуалних произвођача (семе, минерална ђубрива, средства за заштиту биља, зоотехничке услуге и сл.). Јачају захтеви за оруђима рада, с једне стране, ради олакшања тежине самог ручног рада (тзв. машине радилице: комбајн, косачица, пумпа за наводњавање и сл.), а с друге, зарад боље обраде и ефикаснијег искоришћавања агротехничких рокова (трактори и друге машине). Расте потреба и за превозним средствима, како за унутрашњи пољопривредни транспорт, тако и за превоз повећане количине робе за тржиште.

Порасла је и техничка култура индивидуалних произвођача, као резултат досадашње производне сарадње и утицаја производње на друштвена газдинства.

Повећана продуктивност која прати примену нове технике, било да се ради о механичкој или биолошкој, омогућила је пољопривредницима већу производњу, али их је и суочила са проблемом пласмана производа на тржишту. Док је раније пољопривредна производња углавном трошена у оквирима породице самог произвођача, у савремености је пољопривреда комерцијална активност која производ износи на тржиште.

Раст пољопривредне производње на породичним газдинствима, при појави смањивања земљишних капацитета и радно способних пољопривредника који живе и раде на поседима ових газдинстава, одражава закониту тенденцију раста продуктивности рада. Пораст продуктивности рада у пољопривреди на породичним пољопривредним газдинствима јавља се као резултат индустријализације пољопривреде. Индустријализација пољопривреде на породичним газдинствима највећим делом се остваривала под утицајем развоја пољопривреде на друштвеним газдинствима.

Неповољна аграрна структура поставља се као један од најактуелнијих проблема пољопривреде Србије.

Интензивна деаграризација праћена је променама у социјално-економској структури газдинстава: смањењем броја чистих пољопривредних домаћинстава и порастом броја мешовитих и непољопривредних, старењем пољопривредног становништва, депопулацијом једног дела сеоских насеља итд. У индивидуалном сектору пољопривреде доминирају мешовита газдинства. Мешовито газдинство је свако пољопривредно газдинство које поред пољопривредног дохотка редовно остварује и доходак изван пољопривреде. Домаћа статистика у мешовита газдинства сврстава сва индивидуална пољопривредна газдинства у којима има и чланова стално запослених ван газдинства. Ова социо-економска категорија није нова као појава у пољопривреди и на селу.

У развоју пољопривреде и села готово сваке земље значајнију улогу играју мешовите категорије домаћинстава, с обзиром на изворе стицања дохотка. Све већи број домаћинстава у пољопривреди и на селу има газдинство, бави се пољопривредном производњом, а до почетка транзиционог периода имала су стално запослење и доходак из других извора, најчешће индустрије.

У периоду послератног развоја наше земље, индустријализација и урбанизација донели су са собом значајне промене у економској и друштвеној структури нашег села. Наиме, док укупан број породичних пољопривредних газдинстава стално опада, од изузетног је значаја појава пораста броја мешовитих газдинстава различите величине поседа. Ову појаву сигурно треба сматрати једном од најзначајнијих, ако не и најзначајнијом на српском селу, будући да представља облик деаграризације села “на лицу места”, која не искључује механичку миграцију становништва, као и друге облике деаграризације.

Мешовита домаћинства нарочито су бројна у околини већих градова, индустријских центара и средишта општина. Запошљавање ван газдинстава, уз задржавање поседа и остајање на селу, постао је савремени облик живота на селу: двојни доходак омогућио је подизање животног стандарда чланова сеоских домаћинстава.

Крупне демографске и социјалне промене на селу имале су за последицу и повећање броја непољопривредних домаћинстава и старачких домаћинстава која имају пољопривредно газдинство.

Узроци преображаја чисто пољопривредне сељачке породице, за коју пољопривреда представља искључиви извор дохотка, у двопрофесионалну породицу са мешовитим извором дохотка налазе се углавном у резервама радне снаге, као и фонду земље и других средстава производње.

У случају ограничених сопствених производних могућности, сељачка породица потражиће извор дохотка изван домаћинства. То у

принципу изазива на породичним пољопривредним газдинствима кретање становништва у облику сталне и повремене миграције. Ова два облика миграције на породичним газдинствима побољшавају опремљеност радне снаге земљом.

Наша испитивања показала су да појава сталне и повратне миграције постоји, најпре, у породицама са већим бројем особа и са релативно великим фондом радне снаге. Ове породице у условима незасићеног локалног тржишта радне снаге, активно реагују на могућност остварења зараде ван газдинства, због тога што оне имају вишак руку за рад. За такве породице то је велика шанса побољшања животног стандарда, због повезивања два извора дохотка: пољопривредне производње и зараде у другим гранама.

Индустријализација пољопривреде на двојак начин узрокује ширење појаве мешовитих газдинстава на селу.

Прво, будући да је технички прогрес пристизао путем добара купљених изван газдинства (семе, ђубриво, машине, средства заштите биља, услуга), пољопривредници су морали да траже и додатне изворе дохотка како би покрили трошкове које су изазивале те куповине.

Друго, индустријски начин рада у пољопривреди ослобађа време које може да се употреби за друге активности које се могу водити паралелно са пољопривредном производњом.

Одлазак радне снаге из пољопривреде одвија се на два начина: 1. пољопривредник напушта пољопривреду, тј. пољопривредно газдинство и прелази у непољопривредно становништво (запошљава се у некој непољопривредној делатности) или 2. пољопривредник се запошљава у непољопривредној делатности, али не напушта своје пољопривредно газдинство на којем и даље живи и ради и на тај начин остаје уско повезан са пољопривредом. Штавише, на запослење изван пољопривредног газдинства гледа као на допунски извор прихода за његово домаћинство. У овом последњем случају формира се тзв. категорија радника-сељака или сељака-радника.

У основи постоје два типа мешовитих газдинстава.

У првом типу мешовитог домаћинства, у којем постоји интеграцијска дистрибуција производних функција, најчешће домаћин, припадник старије генерације (или неко од других укућана, укључујући и неке млађе) наставља да се бави пољопривредом, док неки од припадника млађе генерације (некад и сви) налазе посао ван пољопривреде, задржавајући у оквиру породице и руралне заједнице само потрошачку и друге непроизводне функције. Овај тип газдинства је карактеристичан за породична газдинства са средњим и већим поседима земље.

Други тип мешовитих газдинстава карактеристичан је по томе што управо домаћин делимично напушта пољопривредну производњу да би радио у некој од ванпољопривредних делатности, док остали чланови његове породице преузимају функцију пољопривредне производње. Овај тип је карактеристичан за породична газдинства са мањим поседом земље.

Познато је да је последњих година веома раширена појава куповине обрадивог земљишта од стране особа које нису по занимању пољопривредници, односно које су запослене у разним секторима изван пољопривреде (секундарни, терцијални и др.). Мотиви куповине земље су веома различити. Већином се купују мање земљишне парцеле (пола хектара), иако нису ретки случајеви куповине и већих земљишних комплекса. На овај начин врши се даља парцелизација ионако већ исцепканог земљишног ареала намењеног за пољопривредну производњу, а поједини целовити пољопривредни комплекси разбијају се и онеспособљавају за високопродуктивну производњу. Није ретко да се на овај начин у потпуности губе за обраду поједина, до јуче, веома продуктивна пољопривредна земљишта.

Породична пољопривредна газдинства у производној структури пољопривреде су стварност Србије. Ова газдинства оптималним коришћењем њихових расположивих производних капацитета могла би да дају још већи допринос укупном развоју земље. Отуда будућа стратегија развоја пољопривреде треба да обезбеди развој и оспособљеност породичног сектора пољопривреде да на вишем нивоу економске развијености ефикасно врши своје функције у процесу друштвене репродукције.

Главни правци структурних промена треба да се синхронизовано одвијају у области производне структуре, технолошког развоја и аграрне структуре приватног сектора пољопривреде. С једне стране, из пољопривреде су отишли људи, а с друге стране, у село су притекли непољопривредни дохоци. Настала је у селу специфична социјално-економска констелација чији бисмо однос према пољопривредној производњи могли да опишемо синтагмом „непољопривредничке пољопривреде“.

Значајна је улога породичних газдинстава у данашњој пољопривреди. Њихову улогу ни у ком случају не треба потцењивати, како је то већ чињено, а не би их требало ни супростављати друштвеној пољопривреди, као што је био случај у класичној идеологизованој шеми у којој су индивидуална газдинства класни антипод социјалистичких односа у селу. Реч је једноставно о томе да породична газдинства, као робни произвођачи, треба да имају своје место у лепези производних облика у пољопривреди, која се крећу у распону од тзв.

рекреативне до крупне друштвене производње, а та лепеза истовремено одражава и извесну поделу рада унутар пољопривреде.

У послератном настојању да што пре остваримо визију крупне, друштвене пољопривреде, породично газдинство смо пребрзо и некритички прогласили анахроним производним субјектом који тек што није превладан. Међутим, то газдинство је показало способности адаптације на промене услова производње и социјално-економске околине.

При оцени места породичног пољопривредног газдинства, крајностима нема места. И потпуно одбацивање ситног поседа без обзира на услове, и његова глорификација и величање показали су се неоснованим – живот се развија у разноврсним формама.

Ове форме свакако нису случајне. Друштвени оквири зависе од садржаја друштвених процеса, техника одређује економику, а ова даље политику и идеологију, али је ова веза увек двострана.

У зборнику *Породично газдинство у пограничју*, који су приредили Драгољуб Б. Ђорђевић и Милован Вуковић, на основу шеснаест примера породичног газдинства из исто толико пограничних општина источне и југоисточне Србије, од Великог Градишта до Прешева, описани су и представљени разноврсни аспекти породичног пољопривредног газдинства. Књига је, уз све своје мањкавости узроковане употребом квалитативне методологије, несумњиво вредан допринос српској социологији села. Принос на који се дуго чекао.

UDK 316.334.55 : 631.115.11 (497.11 Прешево)

Драгољуб Б. Ђорђевић
Универзитет у Нишу – Машински факултет

**ЗЛАТКОВИЋИ:
ЦАКАНОВАЧКО ГАЗДИНСТВО ЗА УГЛЕД (ПРЕШЕВО)***

За краве није, није ме срамота, рекли су ми, понудили су ми једну краву, али сад, значи, кад искрено причамо, ја, ја сам стварно био за Милошевића много везан. Реко': "Никад ми не треба помоћ, јер он је у Хаг, а ја да добијем краву!" Можда ми је тој глупост што сам замислио, људи су узели, баш ги брига тад, али ја, чисто за то сам одбио краву.

Трајко Златковић

Увод

Писац текста, у сарадњи са мр Владаном Петровићем,¹ готово две године интензивно истражује прешевско село *Цакановац*. На основу теренског рада, примењујући социолошку методологију и користећи неколико социолошких и етнолошких техника – посматрање, посматрање с учествовањем, казивач, продубљени интервју, фотографисање, снимање камером... – уз већ објављене студије „Цакановац – Прешево“ (Ђорђевић и Петровић, 2012а: 417-446), „Sigravari of Cakanovac“ (Ђорђевић and Petrović, 2012b: 219-235) и „Дража Цакановачки“ (Ђорђевић и Петровић, 2014), ускоро ће се штампати целовита монографија под називом *Сирово-борово: социолошка генеза прешевског Цакановца* (Ђорђевић, Узуновић и Петровић, 2014).

Овом приликом, обрађујући породична газдинства у пограничју (Стевановић и Живковић, 2005), обрели смо се у месташцу 23. јула 2012. године. У домаћинство Златковића, у које смо и до сада неколико пута свраћали јер нам је Саша Златковић био један од главних информатора, ступили смо око 10.30 часова. Због тога што се чекало да се окупи цела фамилија, разговор је отпочео тек у тринаест и трајао све до петнаест сати (слика 1). Одвијао се у опуштеној, свакако

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

¹ Наставник вештина на Машинском факултету Универзитета у Нишу.

пријатељској атмосфери. Домаћини су нас угостили као најближе и нисмо могли – и зашто би? – избећи постављање трпезе. Саговорници су били искрени, чак неочекивано заинтересовани за аграрна питања: живе од пољопривреде и држе до тога да, ако и она спласне, ето и њих у избегличкој колони Срба који се исељавају из Прешева и околине. А тако би остали (ко не би?) на кућном прагу! Чували српство и границу.

Цакановац је типично место у заостајању: „Мајушно село *Цакановац* – само 156 житеља – сместило се на 7 км од Прешева, општинског места, а 3 од Железничке станице Прешево, дела вароши најближег аутопугу, Коридору 10, који Срби и Ђорговци (православни Роми) насељавају, сматрају својим и који као да их непремостиво дели од осталих Прешевљана, апсолутно већинских Албанаца. Осиромашено насеље – старо, мало деце и омладине, превладавају пољопривредници и пензионери, једва шездесетак мештана запошљено на неквалитетним пословима, нема задругу нити откупну станицу, с водом из авлијских бунара и делимичном канализацијом, без икакве продавнице, кафане, кафића и објекта за трошење слободног времена, чак фали и фудбалски тим... – чини се да једва преживљава и опстаје исконском снагом сељака који знају одакле су, шта су и шта им је чинити у злехудо доба Срба и Србије. Становници не губе наду у будућност понајвише и због тога што се чврсто држе вековних, традиционалних српских обичаја, а у практиковању појединих се и издвајају од непосредне околине (Ђорђевић и Петровић, 2012а: 434).“ Да чујемо њихове жеље и осетимо стрепње, и сагледамо у којим егзистенцијалним околностима обитавају ти тврдокорни људи.

Златковићи: порекло

Старином су из Пчиње, из села *Барљевац* удаљеног дванаестак километара од чувеног манастира Прохор Пчињски. Напомињу да ће се место потекла пре разазнати по најближем већем насељу Кленике, које је скоро варошица. Шта су причали стари? Који је разлог пресељења? Трајко Златковић збори:

„Разлог је било што је горе пасивни крај. Сиромаштија. Оно ни овде није боље... Али, бар тад су, онда, давали доста земљу, тако рећи и додељивани плацеви без паре за време краља Александра Карађорђевића... Да то, та, на пример, наши су око два`ес`друге-треће године, тад` су се досељивали, моји су два`ес`седме, дошли и тако.“

Миграције у Цакановац не би било да се плацеви нису поклањали. Сва површина махале, у којој су сада Златковићи, пре селидбе је била утрина. Трајко даље прича:

„И сад, сви ови плацеви што су овде, они су сви двадесет и пет метра ширина, а 100 метра дужина. То је, за сами сељаци предвиђено, да ту има, да прави шталу, трнову и тако. Е, после браћа како се делили, ми на пример, ми сад са покојног Владу, на пола је плац тако, по 1. 250 квадрата имам и тако...“

Трајку је деда умро у Бараљевцу, а отац селио. Тамо су били познати козари, много коза имали и на планини у тор чували; и нешто земље обрађивали у брдовитом крају. Други Бараљевчани су узгајали краве и овце. (Трајко: „Моји су носили млеко, па продавали су и јарићи, козе, али и тад је сиромаштија била, него, ето морали су нешто да се прихвате да, да ради, иначе, ништа друго горе несу могли. Е, сад је било сточарство, имали су кој чува овце, имали су краве који чува, не значи сви, али причамо за моји, они највише са козе су баратали.“) Требало би да се препознају по млеку и сиру, штоно рече најстарији Златковић, и да су богати:

„Сад су они причали, оно мајка ми тако беше мало и хвалџика, знаш. Она се хвалеше, што она зна да уради, кобајаги друга жена не зна. Онда свака за себе прича ту причу и тако, али, ете, била је позната, јер њен отац чувао много овце и имао око 200 овце, јер мајка ми, за то се баш удала, отац ми је по сиромашан био. Био калајџија у то време.“

И „побеже“ газдовићка од марвеног богатства и ожени се за сиромашнијег „гиздавог“ момка. Није му мајка, налик савременим сељанчицама које главом без обзира напуштају село, утекла од својте због превеликог благостања, него због претешког рада и, можда, женске *одбојности* према стајским работама. (Уз опасност кривога упоређивања, записујемо да угледни рурални социолози баш то убрајају у факторе равнодушности према селу: „Омладинке с гађењем преузимају послове у штали те изјављују да више не желе 'мирисати на краву'. Такав их посао одвраћа од живота на селу [Оџио, 1976: 123].“)

Ни отац му не беше у „развалицу“, кидну првом приликом у занат. Трајко сликовито преноси његове речи:

„Па каже ми кад смо музли, овце, козе и све су носили они котлеви, старовремски... И каже, двојица ухвате на оно дрво, укаче на рам, носе млеко. И ондак, му то додија и каже: 'Не б'е, ћу идем за калајџију, куде се мање ради!‘“

Јесте да се отац газдио калаисањем попут Цигана чергара, али накратко. Већ у Цакановцу, настрадавши у војсци – налети на њега цип, знамо какви су били у оно време, и пређе му точак преко груди – морао је да се мане тог златног умећа и пређе на дунђерај, да само зида. За пољске радове је био слаб спрема жене, која је, Трајко вели „јадна“ а јака и здрава, све обављала: и дом спрема, и децу подизала и земљу обделава. Татко му умре шездесет и треће, мајка седамдесет и друге године.

Златковићи: чланови

Породицу чине трећа генерација Трајко Златковић, очито глава куће, и баба Станика, средњаци – син Саша и снаха Сунчица, и најмлађи: унук Стефан.

Трајко је рођен у Цакановцу 1937. Радио је у Скопљу од петнаесте године до служења армијског рока на Ријечи. Два су разлога раном упошљењу: хтео је да оде из родног места („Е, ондак, ја, ја не сам `тео да седим више у село, оћем у Скопље.“) и у македонску престоницу одведе га десет година старији брат, висококвалификовани зидар. Аргатовао је као армирач у „Пелагонији“, донедавно големом грађевинском комбинату.

Пре војске је завршио осмогодишњу школу. Ишао у пољопривредну („Ја, ја сам иш`о у пољопривредну и то време сиромаштија је била кад је највећи глад био, ја сам отиш`о у пољопривредну, јер тамо, тамо се и становало и јело... имао дом, да, све је то било, осигурано и тако...“), коју није окончао, што невољно признаје, као да га још и сад пече савест. У ЈНА је био возач – то је тада било равно премији на лотоу јер је због беде сваки регрут из пасивних подручја наваљивао да буде баш то. Спретно је искористио шансу да полаже и за цивилну дозволу:

„Али, тад`су понудили кој` оће да полаже једно време, кад су се враћали наши возачи, они су ми признали у цивилу као возачи, али ја још сам био у армију, они су понудили ко` оће цивилни да полаже. И онда, ја се јавим као способан и полагао сам баш у Петриње, сећам се један, преко Купу је био један мос`и он ме тера ту да прикочим па да поћем, да види да ли знам да поћем, да ли ће да отиде камион назад и ја сам тад` цивилни полагао и кад сам се вратио, то возач и тако, од тад` сам...“

Одслуживши кадар, враћа се дома и у земљорадничкој задрузи ради као тракториста – у то време тракториста, еј какви! Не мирује, никако да се скраси, и наново одлази на работу у „Пелагонију“, сада као искусни армирач. Прима добру, велику плату. И како то у животу

обично бива, таман када је почео да се имовно и брачно сређује, дешава се фамилијарна невоља, ма трагедија, коју неће ни да спомене, због које мора да се поврати у Цакановац и стара о братовљевој деци: о двојци братанаца и о братаници.² Не запошљава се у зем-задрузи, него у тзв. Кречани³ и до пензионисања, 1990. год., ради као руководиоца транспорта и шеф кухиње. Е, Трајко, ко је за све то време и селидбе диринчио на очевини да се не упрложи?

„Па имање, тад сам се већ оженио и жена ми је кући радила, али кад сам дош'о овде, ја сам си радио, нема говора, кад дођем од кречану, право у њиву. Нема туј што, јер чисто сам био принуђен да радим, нема одале. Куде ће опстанем са ону платицу? Радио сам. Ја и дан-данас радим, макар што мало године, али чиними се, још не можем да оставим да не радим и тако.“

Баба *Станика* Златковић, из цакановачког рода Николић, требало би да је дошла на свет 1934. године. Зашто „требало“? Зато што у којеквим папирима стоји различито и питање како је где записивано. Трајко би, као писменији, морао знати старост своје дружбенице:

„Да, нема, нема говора, она је три`ес` четврто годиште. Она, негде три`ес` четврто, па је три`ес` седмо, па је три`ес` шесто, кол`ко ли се рађала и ја не знам?... Везе није имало како су у Миратовац,⁴ јер Миратовац, тамо је наша месна канцеларија била, па су пола Шиптари убележавали како је, али право оно што гу остало по књиге, што се и сад води, три`ес` четврто.“

Њени нису имућни као фамилија Златковић. Има само четири разреда основне школе. Вредна до бога, није презала од икојег посла; Трајко казује да је радила све могуће:

„За то стварно је била много вредна и имали смо једну крушку овде, кад почне да се качи по њу као веверица, ја викам: 'Сиђи доле бре, за једну крушку ће изгубиш живот, иди

² Ако су нам Цакановчани верно пренели, изгледа да му је брат под неразјашњеним околностима настрадао у тучи с неким Албанцем, какав је чест случај у прешевском и бујановачком региону. Један од братовљевих синова – Драгољуб Дража Ристић – јунак је наше публиковане приче „Дража Цакановачки“ (Ђорђевић и Петровић, 2014).

³ О том, негда узорном колективу, тако значајном за пасивно Прешево и околна српска и албанска села, исто у: Ђорђевић и Петровић, 2014.

⁴ Цакановцу најближе, чисто албанско село. Чеша се о границу према Македонији.

у ђавола', али она се тако лако осећала, али зато сад, не може и тако (слика 2).“

Син *Саша* је рођен 1969. године. Основну школу „Вук Караџић“ похађао у Цакановцу, осмогодишњу „Скендер Бег“ у Прешеву (укидан па враћен назив), тамо и четворогодишњу средњу машинску, касније ванредно и економску. И згоди се Слобино догађање народа:

„Тад` је било време Милошевића. По његовој наредби, да се сва незапослена лица запосле и мене је обухватило то, тако, не само ја него већи број мештана у то време, одма` сам почео, након школе, месец дана, ја сам био запошљен у штампарији 'Графофлекс'. Ту сам радио од осамдесетдевете до 2002. године. Од 2002, после, тад` је пропала фирма, па смо мало седели кући и од 2005. до 2007. сам радио, преш`о сам у другу фирму '7. јули', то је фабрика за прераду пластичних маса. Од 2007, преко агенције сам запошљен у дистрибуцији као обезбеђење, ту у Прешеву.“

И даље је упошљен у компанији „Секуритас“ с пристојним примањима као физичко-техничко обезбеђење, што јесте добит у теобно постсоцијалистичко доба.⁵ Не зна ни одакле је предузеће, нити ко је власник.

Снајка *Сунчица*, девојачко Цветковић, рођена је 1971. од оца Стојана и мајке Наде у прешевском селу Братоселце, препознатљивом по суседној Биљачи и прилично удаљеном од Цакановца. И у родном месту и у Биљачи опстајава покоји Србин.

Писмена и отворена женица, зачудо, избегава да прича о себи: „О, леле, морам ли ја? Ха, ха, ха...“ Ишла у Братоселце прва четири разреда, у Биљачу до осмог, у Прешеву окончала средњу економску школу. Економска је „крива“ што се загледала у старијег момка Сашу, очигледно и добру прилику, и убрзо су се венчали. Он је из милоште тепа „Суне“.

Вуче корен из средње сеоске породице, претежно пољопривредне – гајили су жито, кукуруз и паприку – отац је повремено мајсторисао око малтерисања кућа по и ван Братоселца. Саша без пардона прича како је то добро што долази из такве фамилије, јер није неприпремљено упала у сасвим нову ситуацију, у Златановиће,

⁵ Једва смо размрсили чвор око назива Шашиног предузећа. Звало се „ФТО“, онда променило име у „Секуритас“. Интервенишемо у смислу да не мисли на „Секјурити (енгласки: security)“, јер „Секуритас“ вуче на албански. Ма, он чврсто остаје при своме: „Не, секуритас, на печату се води, што тренутно добијам решења, све то је секуритас.“

у којих се доста ради: „Припремљена је за раду.“ И пре удаје се запослила у прешевској испостави „Јумка“ и радила до њене пропасти 2003.⁶ Сада дрежди на бироу.

Наравно да је Суне, признаје муж, барабар грбачило с укућанима у земљоделству: „Да, што се тиче пољопривреде и комплетно све, она је учествовала, учесник у свему, сви смо били једнако оптерећени, мада она плус има додатно оптерећење женске послове, што се тиче куће. То је плус.“

Унук *Стефан* је жељно чекан и дочекан 2000, после девет година брака (слика 3). Похађа шести разред, врло добар ђак, учи француски и енглески – Сунчица: „Послушан, не бега још од часови, ха, ха, ха.“; Саша: „Миран, добар, послушан, није проблематичан.“ Помаже на газдинству према узрасту.⁷

Из Златановића је отишла ћерка *Светлана*, годину и по старија од брата, удала се близу Цакановца, у Трнавску Реку, изродила четворо потомка и одскора одселила за Ћуприју.

Газдовање

Скице за биографију Златковића сведоче да нити један од њих није газдовић, али се својски напрежу да постану узорно домаћинство и буду имућни. Кључно питање на том друму јесте ко газдује, тј. управља поседом. Да ли деда Трајко, најстарија мушка глава, у складу с такозваном српском вертикалом – Исус Христос на небу, помазани краљ у држави и домаћин у кући – или образованији и иновацијама подложнији син Саша?⁸ Иако најчешће јесте, та водећа улога не мора бити скопчана с имовинском тапијом. На кога она гласи?

Имање Златковића није дељено, целокупно се води преко оца. Кад дође тај, за множину Срба, „судњи“ дан, који много пута наноси голему духовну и материјалну штету породицама – свађају се родитељи и деца, браћа се туку, споре се сестра и брат, иметак распарчава и земља ситни... – да ли ће Сашиној сестри бити нешто, баш нешто мало, понуђено од заоставштине?

„Прво у сваком случају, биће јој понуђено. Биће јој понуђено, мада никад нисмо ту тему разматрали нити је она да је тражила, никти нешто да је било спомињано, значи ништа

⁶ Саша: „Па, није добила ништа. Јер тад` је било нешта као неке плате да исплате, и дан-данас плате нису исплаћене, 18 плате су остале у Јумко, да ли ће да буду исплаћене, то чисто сумњам...“

⁷ „Већ изаш'о у књигу“ – подсећа нас отац. Имао је своју дечачку групу у обреду сировари, који смо обрадили и објавили (Ђорђевић and Петровић 2012b, 219-235).

⁸ Млађи сељаци су усвојитељи новог. О томе детаљније у темату „Иновације у селу“ часописа *Социологија села* из 1976. године (14[3-4]).

није, никад нисмо обраћали пажњу, јер ми са сестру стварно имамо неку блиску сарадњу, тако да то нам није ни дошло на памет да коментаришемо што се тиче имања... Има по договору, има по закону, има разне варијанте.“

Зна се ко је домаћин, чији је посед, ништа није издељено, али ни у послу нема поделе: ко колико може, толико ради („Фала богу, једино то што имамо, заједнички језик...“ – Саша). Ето, син се хвали што је још као дете од десет година све завршавао: наводњавао, копао, брао и ишао сам да продаје на прешевској пијаци; дотле су родитељи опслуживали кумановску тржницу.

Газдинство

Цакановачки атар није, попут многих других у Србији, „нападнут“ од стране државе.⁹ Срећом да га Коридор 10, за који је потребно доста простора, не захвата, пролази тик уз њега. То би требало капитализовати: с једне стране, ненагрижена плодна земља и, с друге, близина аутопута и лаког транспорта производа. Још да смо конкурентнији, кад би се гајила здрава храна, с обзиром да су наша брда и долине шест пута мање загађени спрам земљишта у Европској унији (Радмановић 2010).

Имање породице Златковић спада у регистровано пољопривредно газдинство. Она већ пет година редовно обнавља његову регистрацију и до сада није била условљена плаћањем пореза. Златковићи знају да сви сељани нису поступили као они и нису се пријавили, што сматрају грешком.

Њихово невелико газдинство није чисто пољопривредно, већ је мешовито: газда Трајко Златковић је индустријски пензионер, син Саша запослен у фирми за обезбеђење, снајка Сунчица жртва транзиције, на бироу је и чека умировљење.

Раније су имали мало већу површину земље – „То је све тако рећи одстрањено“, Трајко се снебива да објасни зашто и како – сад су спали на хектар. Добро је и плодно то парче, скоро укрупљено, са два

⁹ „Смањење пољопривредног земљишта је резултат насталих промена у коришћењу простора уопште. Наиме, један део овог земљишта је заузет изградњом привредних и инфраструктурних објеката (фабрика, туристичких насеља, вештачких акумулација, путева, железничких пруга) и градских и викенд насеља. Без неких посебних процедуралних тешкоћа и фискалних издатака врши се претварање пољопривредног у градско грађевинско земљиште (Stefanović i Nikolić 2012, 164).“ Да агроекономисте упутимо на још један, веома јак узрочник смањивања пољопривредног земљишта, на исељавање Војске Србије из урбаних центара у базе на сеоском подручју. Примера ради, тако је одузет цео атар Доњег Комрена, родног места аутора текста (Ђорђевић 2006, 216-217).